

AZİMET VE RUHSAT EKSENİNDE İTİDAL ARAYIŞLARI

*Search for Moderation in the Axis of
Azimet and Permission*

Hatice ÖZEK

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Burdur/
Türkiye, E-mail: hmozek03@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9705-9641>

DOI: <https://doi.org/>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	6 Temmuz - July 2025	Received
Kabul Tarihi	25 Kasım - November 2025	Acceptance
Yayın Tarihi	31 Aralık - December 2025	Publication
Sayfa Aralığı	247 - 263	Pages Range

Hatice Özek, “Azimet ve Ruhsat Ekseninde İtidal Arayışları”, *Akademik
Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, Cilt: 3,
Sayı: 3, Aralık 2025, s. 247-263.

Öz

Allah Teâlâ, kullarının İslâm’ın emir ve gereklerini en güzel biçimde yaşamalarını murat ederken, haram ve helal konusunda da helali tercih etmelerini emretmiş ve bu noktada kolaylığı esas kılmıştır. Bu açıdan çalışmanın konusu azimet ve ruhsat hükümlerinin uygulanmasında itidalin nasıl gözetileceği üzerine olacaktır. İslâm hukukunda azimet ve ruhsat kavramları, Müslümanın hem bireysel hem de toplumsal yaşamının ayrılmaz unsurlarıdır. Azîmet, mükellefe kesin, bağlayıcı ve güçlü bir şekilde yöneltilen ilahî emirdir. Şer’î hükümler, insanların karşılaştığı geçici sıkıntı ve zorluklar gibi olağan dışı durumlar karşısında dahi, normal şartlarda yerine getirilmesi gereken esas yükümlülükler olarak konulmuştur. Azimetin karşıtı ise ruhsattır. Ruhsat, dinen geçerli bir mazeret sebebiyle, normal şartlarda uygulanması gereken aslı hükümden geçici olarak ayrılmaya izin veren kolaylaştırıcı bir hükümdür. Başka bir ifadeyle ruhsat; kişilerin içinde bulundukları özel durumlar dikkate alınarak, onlara kolaylık sağlamak amacıyla ikinci derecede meşru kılınan hükümleri ifade etmektedir. Bu açıdan Ruhsat, hükümlerin dünyevî hayat şartlarına uyumunu sağlamaktadır. Şer’î hükümler çerçevesinde, ruhsat sayesinde zorluk ve zaruret gerektiren yükümlülükler hafıfletilirken, azimet ise normal durumlarda Şâri’in koyduğu hükümleri

ifade etmektedir. Ruhsatın uygulanabilmesi için, azimetle bağlantılı belirli şartlara işaret eden bir karinenin bulunması gerekir. İslâm hukuku, kulların mazeretlerini dikkate alarak, zorlukları ortadan kaldırmak ve kolaylık sağlamak amacıyla ruhsatlar tanımıştır. Bu sebeple İslâm hukuku kulların dünya ve ahiret yaşantısını düzenleyen belli hükümlere sahiptir. Dini hükümler çerçevesinde bir müminin, şartlara göre kimi zaman azimet, kimi zaman ise ruhsatı esas alarak hareket etmesi, düzenin sağlanması açısından en uygun yoldur. Zira İslâm insanlara meşakkat vermek yerine kolaylık sunan, ifrat ve tefrite düşürmeyen vasat çözümler öneren bir hukuk sistemidir. İtidal, bu konuda nicelik ve nitelikte orta yolu tutmak, aynı zamanda alçakgönüllü olmaktır. İfrat ve tefrit, helal ve caiz olan şeylerde sınır aşıldığında kişiyi harama götüren yollardır. İslâm'da farz ibadetler yerine getirildikten sonra nafile ibadetlerde aşırıya kaçmadan ve ihmal etmeden dengeyi gözetmek gerekir. Hukuki metinlerde, ibadette tasarruf ve ritüellerin uygulanmasında ölçülü olmayı teşvik eden ifadeler yer alırken, aynı zamanda dini görevlerin kolaylaştırılması ve bireylerin sınırlarını aşmaması gerektiği de vurgulanır. Bu bakımdan azimet ve ruhsat kavramları birbirinden ayrı olarak ele alınmalıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada bu kavramlar çeşitli örnekler ve uygulamalar esas alınarak hem usul hem fûru açısından incelenmiştir. Ayrıca modern yaşam koşulları dikkate alınarak, müminin ibadet ve muamelat konularında Şârî tarafından belirlenen hüküm ve kurallara uygun şekilde azimet ve ruhsat örnekleri, fıkıh araştırmaları üzerinden sunulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Azimet, Ruhsat, İtidal, Zaruret

Abstract

Allaah wants His servant to live the religion of Islam (its commands and requirements) in the best way possible, and He has commanded what is easy in terms of haram and halal in terms of choosing what is halal. In this presentation, I will discuss the search for moderation in the application of azimah and ruhsat. In the field of Islamic law, azimah and ruhsat are concepts that are part of the Muslim's personal and social life. Azimah: It is an order given to the taxpayer in a definite, precise and strong manner. The Shari'ah rulings are the essential rulings that are established at the beginning in the face of incidental situations such as all kinds of difficulties and hardships faced by the servants and that the taxpayer is obliged to do under normal conditions. The opposite of azimah is ruhsat. Ruhsat is a temporary ruling based on facilitation in cases that require not acting according to the conditions of the main ruling under normal conditions due to religiously valid excuses. Ruhsat is the second degree of legitimization of religious provisions in order to make them easier and convenient for religious people according to their excuses. The license ensures the adaptation of religious provisions to the conditions of worldly life. The licenses made lawful by Islam are meant to lighten the burden of the servant. Within the framework of the Shari'ah rulings, licenses alleviate obligations that require hardship and necessity, while azimah are the rulings of Shari'ah in normal situations. There is a presumption regarding azimah regarding certain conditions to fulfill the license. Islamic law, taking into account the excuses of the servants, has granted licenses in order to eliminate difficulties and provide convenience. For this reason, Islamic law has certain provisions that regulate the life of the servants in this world and the Hereafter. According to the religious rulings, the best way for the believer to maintain this order is to act according to the permissible according to the situation and according to the permissible according to the situation. This is because Islam is a legal system that offers convenience to people instead of burdening them, and proposes moderate solutions that do not fall into extremism and extremism. Moderation means taking the middle way in terms of quantity and quality, and at the same time being humble. Extremism and extremism are the paths that lead to haram when one goes beyond the limits of what is halal and permissible. In Islam, after doing the obligatory commands, one should not exceed the limit in naflil (supererogatory acts of worship) or neglect or neglect them. In legal texts, there are expressions encouraging moderation in the practice of worship and rituals, while at the same time emphasizing the facilitation of religious duties and not exceeding the limits of individu-

als. The concepts of azimah and ruhsat should be treated differently from each other. While evaluating Islamic law, I have examined these concepts in terms of both usul and fıru, in terms of various examples and practices. In this presentation, my aim is to present the examples of azimah and ruhsat in the matters of worship and transactions of the believer in accordance with the provisions and rules determined by Sharı'ah within the framework of the conditions of modern life, within the framework of fiqh research.

Keywords: Islamic Law, Azimah, Permission, Moderation, Necessity.

Giriş

Hukuk, hayatın tüm alanlarını düzenleyen kuralları içerir. Kanunlar, bireylerin yaşamını ilgilendiren hukukî konuları kapsamalı ve hukukun uygulanacağı toplum ile dönemin şartlarına uygun, genel nitelikte olmalıdır. Böylece hukuk kuralları, tüm fertler için, her zaman ve her yerde uygulanabilir bir nitelik kazanır. Hukuk, bireylerin ve toplumun çıkarlarını korumayı ve zarar görmelerini engellemeyi hedefler. Birey açısından bazı hukuk kurallarının uygulaması ağır olsa da, nihai amaç toplum yararının gözetilmesidir. Hukukun sağladığı faydanın gerçekleşebilmesi için kuralların eksiksiz ve doğru şekilde uygulanması gerekir. Bu nedenle kanun koyucu, hukuk düzeninde sürekliliği sağlamak amacıyla, bu ilkeyi hukukun temel amaçları arasına dahil etmiştir. Bunun en açık delillerinden biri “*Ancak namazı kılıp namazlarında devamlı olanlar...*”¹ ayetidir. Ayrıca Hz. Peygamber’in “Allah katında amellerin en sevimsisi az da olsa devamlı olanıdır”² hadisi de bu konudaki bir başka delili teşkil etmektedir. Hukuk düzeninin getirdiği kurallar, kişiler tarafından gönüllü olarak yapılması gerekir. Aksi hâlde, zorla yerine getirilen ve vicdanları etkilemeyen kurallar, kanunla uygulanmış olsalar bile hukuktan beklenen faydayı sağlamada yetersiz kalması muhtemeldir.

Hukuk normları, bireyin inancı, fıtrî yapısı, yetenekleri ve kabiliyetleri ile yaşam koşullarını karşılayabilecek nitelikte olmalı ve aynı zamanda olağan durumlara uygun düzenlemeler içermelidir. Hukuk, değişmez, genel ve sürekli bir karaktere sahip olmakla birlikte, bireylerin karşılaşabileceği güçlük, sıkıntı ve zorlukları dikkate alarak esnek ve uyarlanabilir bir yapıya da sahip olmalıdır. Hukuk kurallarının tamamen sabit ve değişmez olması durumunda bireyler hayatın karşısına çıkardığı zorunluluklar ve güçlükler karşısında kanunu çiğneyerek kendi çıkarlarını koruma yoluna gidebilir ve bu durum insani niteliklerinin zarar görmesine neden olur. Başka bir deyişle, dini ve hukukî hükümlerdeki kusurlar ve eksiklikler, kanun kurallarının bireyler tarafından ya tamamen yapılmaması, insan fıtratına ters düşerek memnuniyetsizlik, bezginlikle kendisini gösterir.³

İslâm hukuku, mükelleflerin karşılaştıkları zorlukları göz önünde bulundurarak, sorumlulukların aşamalı bir şekilde ve zaman içinde teşri edilmesini öngörmüştür. Öyle ki bireyler ve toplum, inanç yönünden dini hukuk kurallarına hazır hâle gelmekte;

¹ Meâric, 70/23.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîbu'l-Buhârî* (Beyrut: es-Sultaniyye, 1311), 8: 98.

³ Erdal Kulunçlu, “Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri”, *Sayıştay Dergisi*, sy. 71, (2008): 12.

kanunlar ise fitrî ve sosyolojik açıdan uygulanabilir hâle gelerek toplumsal tepkilerin önlenmesini ve istenmeyen eylemlerin engellenmesini sağlamaktadır. Hukuk kuralları oluşturulurken kuralların toplum üzerindeki nüfuzunu sağlamak için iki hususa dikkat etmek gerekir.⁴

Hukuk kurallarının uygulanmasında kesin bir kararlılığın yanı sıra terhîb ve mev'iza yöntemlerine de başvurulmuştur. Bu uygulamalarda, hududumlasın dışına çıkılması ve din dışı görüş ve uygulamalardan kaçınılması gerektiği naslarla açık bir şekilde belirtilmiştir.

a. Hukukun amaçlarını gözeterek, ölçülü ve kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemeler, fitrata uygun olmalı ve kolaylaştırma ile ruhsat hükümlerinin ruhunu yansıtacak bir merhamet içermelidir. Hukuk, ancak doğru şekilde uygulandığında beklenen faydayı sağlar.⁵

b. Kanun koyucunun hukuk otoritesini tesis edebilmesi için hem genel düzeni koruması hem de olağan dışı durumlarda ortaya çıkabilecek zaruretleri dikkate alması gerekir. Hukukun sürekliliği, zaman ve mekân açısından da uygulanabilir olmasını zorunlu kılmaktadır.

c. Azimet, bütün bireyler için her koşulda bağlayıcı olan İslam hukukunun genel ve kalıcı temel hükümlerini ifade eder. Bu bakımdan azimet, olağan durumlarda herkesin uyması ve uygulaması gereken esas ve genel normları teşkil eder. Bununla beraber azimetin toplumda hukuk düzeninin güven ve istikrarını sürdürebilmesi için bireylerin zorlayıcı veya mazeretli hâllerini dikkate alarak kolaylık sağlayan ve yükü hafifleten hükümlere de yer vermesi gerekmektedir. Bu yönüyle azimet, olağan durumlarda geçerli olan genel ve temel hükümleri; ruhsat ise meşakkat, zorluk ve zaruret durumlarında belli bir özel sebebe istinaden verilen istisnai bir hükmü ifade etmektedir. Zorluk, sıkıntı ve özel durumlarda orta yolu izlemek bireye zorluk oluşturabilir. İfrat ve tefrit, helal sınırlarını aşarak harama yönelmek anlamına gelir. Bir Müslümanın kanaat ederek haddini aşmaması gerekmektedir.⁶ İfrat ve tefrit ikisi de bir Müslüman için zararlıdır. Ayrıca ifrat ve tefrit dikkatsizlik ve ihmalkârlığı da beraberinde getirdiğinden bunlar tehlikeli hâlleri ifade etmektedir.⁷ Bu sebeple dinin emir ve yasaklarına göre davranarak, aşırılığa kaçmadan ifrat ve tefrit dengesini koruyarak vasat yolda olunmalıdır.

Bu makalede, usul-i fıkıh ve furû-i fıkıh konularında hüküm verirken, azimet ve ruhsat ilkelerine dayalı en yaygın ve ihtiyatlı görüşlerin tercih edildiği orta yol yaklaşımı ele alınacak ve konu örneklerle desteklenerek fıkıh perspektifi üzerinden incelenecektir.

⁴ İbrahim Sağlam, “Hadis ve Sünnetin Anlaşılmasında Tedriciliğin Rolü”, *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, S.19 (Aralık 2024): 331-364.

⁵ Halit Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi* (İstanbul: Ensar Yay, 2018), 21.

⁶ Sefa Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, (Doktora tezi Fırat Üniversitesi, 2003), 120.

⁷ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet”, s.120.

1. Kavramsal Çerçeve

Azimet ve ruhsat dengesinde adalet, itidal kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimeye atfedilen anlam, tartışmanın daha iyi kavranmasına katkı sağlayacaktır. Anlam yükü taşıyan fıkıh kavram, terim ve ıstılahları, metodolojik açıdan fıkıh düşüncesinde düzen ve sistem sağlamaktadır. İtidal kavramı ise fıkıh, ahlak ve hukuk alanlarının kesişiminde önemli yönetsel ipuçları sunmakta olup, bu bağlamda bilinmesi gerekli bir terimdir. Konunun bir diğer boyutu, azimet ve ruhsat yaklaşımının dini perspektifte taşıdığı anlamdır. Bu bağlamda itidal, yükümlülüğün derecesi ile çok yakından bağlı olan ve neredeyse tüm fıkıh kuşatan bir anlayışın ürünüdür. Son tahlilde itidal hüküm, fetva ve özellikle ibadetlerin hafifletilmesiyle ilgili terimler olan azimet ve ruhsatın hem usul hem de furû fıkıh adına fıkıh felsefesidir.

1.1. İtidal

Adl kelimesi lûgatta, “iki farklı tutum arasında denge kurmak veya vasat yol” olarak ifade edilmektedir. Bu kavram, genel olarak “ölçülü ve dengeli olmak”, “soğukkanlılık”, “dürüstlük” ve “hakkanîyet” gibi nitelikleri ifade etmektedir.”⁸ İstılahda ise itidal, herhangi bir konuda aşırılığa kaçmadan, ölçüye uygun hareket etmek, dini emir ve yasaklara uygun davranmak ve aşırılık ile ihsan arasındaki dengeyi korumak olarak tanımlanır.⁹

Kur'an-ı Kerim'de "itidal" kelimesi yerine aynı kökten türeyen "adl" ve "adalet" terimleri kullanılmaktadır.¹⁰ Namaz kılariken vücut organlarının rükûdan veya secdeden kalkma, doğrulma istikrar ve sükûneti sağlamak anlamında kullanılan itidal kelimesi hadislerde çok az görülür. Genellikle hadislerde ibadetlerimizde günlük yaşamız da duygu ve tutumlarımızın dengeli ve ölçülü olması tavsiye edilmiştir. Bir hadisinde Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Amellerin en hayırlısı, evsat (vasat) olandır.*”¹¹ Burada orta yol kavramı, ifrat ve tefrit arasında dengede olan, yani vasat bir ameli ifade etmektedir. Bu bakımdan itidalde aşırı ve keyfe dayalı davranışlardan uzak durularak iki kavram arasında dengeli bir duruş sergilenmelidir. İnsan fıtratına uygunluğu ifade eden bu kavram, kişinin doğasına aykırı olmayan ve kolaylıkla uygulanabilir olan bir nitelik taşır.¹²

Selefîler ve bazı âlimler, mutasavvıfların sabır, kanaat, tevekkül, zühd gibi kavramları Kur'ân'ın ve Sünnet'in öngördüğü itidal ölçüsünü aşacak şekilde uygulayarak dünya nimetlerine bütünüyle sırt çevirdiklerini ileri sürerek eleştirmişlerdir.¹³ Kur'ân'da itidal

⁸ Hasan Bulut, “Kur'ân ve Sünnet Perspektifinde Dindarlık Ölçütü Olarak İtidal”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: 27, S. 1 (2021): 97.

⁹ Abdülcelîl Candan, *Dinde Aşırılık ve İtidal* (İstanbul: Düşün Yay, 2009), s.83.

¹⁰ En-Nisâ, 4/58; el-İnfîtâr, 82/6-8.

¹¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C.1, s. 391.

¹² Bakara 2/143.

¹³ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ablâk* (İstanbul: Dem Yay, 2022), s.65-68.

kelimesi geçmediği için eş anlamlısı olan vasat, kıst, kast ve istikamet kavramları kullanılacaktır. Kavramların anlamları, ifrat ve tefrit kelimeleri bu makalemizde yer almasından ötürü ilk önce tanımlarını açıklayacağız.

“الإفراط” “ferata” fiilinin if’al kalıbından “ifrat”, unutmak, bir şeyi taşıyınca kadar doldurmak, bir canlıya gücünün üzerinde yük yüklemek, haddi aşmak anlamına gelmektedir.¹⁴ İfratı, abartılı davranma, istenilenden fazlasını yapmaya çalışarak ölçüyü kaçırma, haddini aşmak olarak da tanımlayabiliriz. İfrat kavramına benzer kelimeler guluv, utuvv, i’tidâ /âd-mu’ted, tuğyan, taassup, israf kavramlarını örnek verebiliriz. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; “Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Alah’tan başkası adına kesilen haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır ve çok merhamet edendir.”¹⁵

Tefrit, “التفريط” “fe-ra-ta” fiilinin tef’il kalıbından olup ihmal etmek, keyfe göre davranış sergilemek, bir konuda çaresiz kalmak anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Gücünün yettiği halde tembellik, acizlik göstermek, vasatın altında kalmak anlamlarına da gelmektedir. İfratın tersi tefrittir.

İtidal mutedil amel olarak kabul edilen dengedir. Kur’an’da dünya ve ahiret dengesi ile ilgili şu ayete işaret eder; Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın sana verdiği (servet ve zenginlik gibi) şeylerde ahiret yurdunu ara. (Onları insanların yararına harcayarak ahirette seni mutlu kılacak mükâfatı elde etmeğe çalış) Dünyadan da nasibini unutma. (Bu imkânlardan ölçülü bir şekilde kendin de yararlan.) Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”¹⁷

Vasat “وَسْطٌ” kelimesi, sözlükte “aşırılıklardan uzak, ortada bulunan anlamını taşır.”¹⁸ İstılahta ise “dosdoğru, vasat yol, aşırılıktan kaçınmak, dengeli olmak”¹⁹ iki uç noktanın uzaklığını eşitlemek, iki eşit çizginin ortası, yapılan hayır çizgisi”²⁰ anlamlarına gelir. Bu kavram, kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar kazanır. İslâm dininde haram olan ve hoş karşılanmayan kavramlar olan ifrat ve tefrit, vasatın zıddı olarak tanımlanır. Vasat kavramı ise bu bağlamda denge vazifesi gören, orta yolu temsil eden bir semboldür.²¹ Kur’an’da vasat terimi,²² adâlet, mutedil anlamında kullanılmıştır.

¹⁴ Ebü’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), C.3, s.62.

¹⁵ Bakara, 2/173; el-En’âm, 6/145; en-Nahl, 16/115.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. 3, s.370.

¹⁷ el-Kasas 28/ 77.

¹⁸ Muhammed b. Ahmed Ezherî Ebû Mansûr, “Tezhîbu’l-Luğa”, Kahire: y.y., ts., C.13, s. 26-28.

¹⁹ Ragıb el-İsfahânî, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü Müfredat*, çev. Mustafa Yıldız, (İstanbul: Çıra Yay., 2017), 1074.

²⁰ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ân Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûbi’t-Te’vîl* (Beyrut, y.y., 1407), C.1, s.198.

²¹ Hasan Bulut, *Kur’ân’a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrât ve Tefrît*, (Ankara: Gece Akademi Yay., 2019), s.55.

²² Bakara 2/143.

Mizân “الميزان” kavramı sözlükte “*terazi ve ölçü aleti*”²³ anlamında kullanılır. İstilahta “bir şeyin ağırlığını ölçmek”, mecaz manada ise “adâlet, eşitlik, mutedil”²⁴ gibi anlamlara gelir. Mizân, “adil olmak, normal yoldan gitmek, vicdanı ile hareket ederek mutedil olmak, yanlışları düzeltmek, dengeli olmak, ölçülü olmak”²⁵ manalarında kullanılmaktadır. İstilahta ise “kesin kanaat getirilen şey”²⁶ “yaratılış dengesi ve ölçülü hal”²⁷ olarak açıklanır.

Kıst “القسط” terimi istilahta “*ıfrattan kaçınmak, hassas davranmak, sürekli, doğru ve eşit olmak, sıratı müstakim olmak, aşırı davranış ve tutumdan sakınmak*”²⁸ şeklinde tanımlanır. Kasd terimi düzgün yol; aynı kelimeden türeyen ifrat ve tefrit iki şeyin ortasında olmak yani orta yol²⁹ anlamındadır. İstikâmet, sözlükte “sabit, itidal, dengeli” olma gibi manalara gelen kavım; kökü mastar olan istikâmet “adil, dürüst, doğru, sadakatli, ita- atkâr”³⁰ olarak tanımlanır.

1.2. Azimet ve Ruhsat

Azimet ve ruhsat, yalnızca İslâm hukuku ve usulüne ait olup, farklı disiplinlerde de kullanılmaktadır. Azimet, semâ’a (işitme) dayalı bir hadisi ifade ederken, ruhsat ise kitabet (yazma) esasına dayanmaktadır.³¹ Azimet “العزيمة” kavramının sözlükte “*kesin, ciddi ve kararlı olmak, yemin etmek*” anlamlarına gelmektedir.³² Fıkıh istilâhında ise farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazılarını şöyle aktarabiliriz: “Allah hakkı olmak üzere Hak Teâlâ’nın bize vazife olarak sorumlu tuttuğu şeylerdir.”³³ “Ârızî hususlarla bağlantısı olmayan, başlangıçta konulan aslî hükümlerdir.”³⁴ “İbadetlerde, helal ve haram olması bakımından mükellefin sorumlu tutulduğu aslî olarak konulan hükümlerdir”³⁵ Azimet

²³ Ebü’l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Ahmed Dâvûdî, (Dımaşk: Dâru’l Kalem, 1412/1992), 1/1073; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C.3, s. 4276-4277.

²⁴ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhab Tâcu’l-Luğâ ve Sıahbu’l-Arabî*, thk. Ahmed Abdülgafur Attâr, (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1407/1978), 5/1173; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (Beyrut: Dâru’l Hidâye, 1306), C.20, s.251.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, s. 2530-2531.

²⁶ Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu’cemü mekâyisi’l-luga*, (Kahire: y.y., ts.), 2/246; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C.3 s.2530-2531.

²⁷ Yaşar Düzenli, *Kur’ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, (İstanbul: MU İFAV yay., 2007), 41.

²⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, C.20, s.24-32.

²⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, C.1, s.795.

³⁰ Mustafa Çağrı ve Süleyman Uludağ, “İstikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23 (İstanbul: TDV Yay, 2001), s.348-349.

³¹ Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s.78.

³² Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s.8.

³³ Ubeydullah b. Ömer b. İsa Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiye, 14219, s.81.

³⁴ Derviş Dokgöz, “Tasavvuf Düşüncesinde Fıkıhî Hükümlerin Uygulanmasında İhtiyata Dayalı Telfik ve Azimet- Ruhsat Anlayışı”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.5, S.1 (2021), s. 66.

³⁵ Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s.80.

kavramı açıklamalarda belirtildiği gibi hüküm, olağan durumlarda ve herkesi kapsayan genel olan, özür kabul etmeyen durumlarda da bütün mükelleflerin sorumlu olduğu ve daimî hükümler olup dini hükümlerin esasını oluşturur.³⁶

Hiz. Muhammed (s.a.v.) sahabelerine gece uyuyacağı zaman yapılması gereken duayı öğretirken azimet kavramını sözlük anlamda kullanmıştır. “*Ey Allah’ım! İş de sebat istiyorum senden, doğrulukta kararlılık istiyorum senden (Azîmete’r-Rüsd), nimetlerinde şükür, sana ibadette güzellik, senden kalb-i selim, sadık lisan, bildiğin şeylerden günahlarımın affını, bildiğin şeylerde ki en iyi hayrı ve bildiğin şeylerin şerrinden sana sığınıyorum.*”³⁷ Bir başka hadisinde de Allah Resulü (s.a.v.) azimetini sözlük anlamında kullanmıştır: Bir grup sahabe, Resûlullah’a, bir seferde iken ısınmak için ateş yaktıklarını, başkanlarının kendilerine “Biz benim emrime itaatle yükümlüsünüz değil misiniz? Öyle ise size emrediyorum (a’zimü). Bu ateş üzerinden atlayacaksınız” dediğini anlattı. (Olayı anlatarak kendilerinin ne yapmaları gerektiğini öğrenmek istiyorlardı.) Resûlullah onlara “size günah olan bir şey emredilirse itaat etmeyiniz” buyurdu.³⁸ “Azematü min azematullah” Allah’ın vacip kıldığı farzlardır.³⁹ Yani, azimet, mükellefe kat’i, kesin ve kuvvetli bir şekilde emredilen yükümlülüktür.⁴⁰ Kesin olarak yapılmasına kalben kanaat getirilen şeydir. Azimet, kasd-ı müekked, kesinleşmiş niyettir.⁴¹

Son dönem İslâm fıkıhçılarından Fahrettin Atar, azîmeti, “zorluğu, mecburiyeti gibi ârizi bir sebebe bağlı olmadan baştan belli olan aslî hükümlerdir” şeklinde ifade eder.⁴² Ömer Nasuh Bilmen (1883/1971) ise kulların özürlerine dayanmaksızın olduğunu söyler.⁴³ İbn Bedrân (1848/1927) dayanılmayacak şekilde açlık olmadığı müddetçe meytenin haramlığı azîmet, dayanılmayacak kadar açlık durumunda ise canın korunması için meytenin yenilmesini ruhsat olarak açıklar.⁴⁴ Ruhsat ise “ucuzlamak, hafiflemek” anlamlarına gelen ruhsaten şeklinde ifade edilip “yumuşak olmak, uysal olmak”⁴⁵ anlamına da gelir. Debûsî’ye (ö. 430/1039) göre ise ruhsat, kolaylık ve özgür bırakmak anlamındadır.⁴⁶

³⁶ Abdullah Karaman, *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2017), 265-266; Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s.21.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), C.2, s.125.

³⁸ A. Hanbel, *el-Müsned*, C. 2, s.318.

³⁹ Ebu Dâvud Süleyman es-Sicistânî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), C.5, s.233.

⁴⁰ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s.9.

⁴¹ es-San’ani Muhammed b. İsmail el-Emiri el-Yemani, *Sübülü’s Selam Şerh Buluğul Meram min Cem-i Edilletil Ahkam*, (Beyrut: y.y., 1987), C.2, s.78.

⁴² Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: MU İFAV Yay., 1988), s.130.

⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yay., 2016), s.37.

⁴⁴ Muammer Vural, “İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat”, (Yüksek Lisans tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 1997), s19.

⁴⁵ Vural, “İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat”, s.19.

⁴⁶ Mehmet Ali Var, “Uygulama Yönleriyle Azimet ve Ruhsat”, (Yüksek Lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2019), s.18.

Kur'an'da ruhsat kelimesi hem sözlük hem de ıstılah anlamıyla doğrudan geçmese de aynı anlamı ifade eden ayetler yer almaktadır. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de "tey-sir" (kolaylık)⁴⁷ "tahfif" (hafiflemek)⁴⁸ manalarında kullanılan ruhsat sözlük anlamına gelir. Ruhsat, "müsaade", "izin" ve "genel kural dışına çıkma" anlamlarına gelir. Hukukta ruhsat, aslî emirlerin azimet hükmüyle belirlenen bağlayıcılığına rağmen, olağandışı veya zarurî durumlarda söz konusu hükümlerde kolaylık sağlamak üzere hafifletme, belli bir süreliğine erteleme yahut geçici olarak durdurma şeklinde istisnâ bir uygulama olarak ortaya çıkar.⁴⁹

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen bir hadiste âmâ bir sahabe cemaatle namaz kılamayacağını söylemek için Peygamber efendimize (s.a.v) "*Ey Allah Rasûlü, mescide gitmek için rehber bulamıyorum*" deyip Peygamberimizden evinde namaz kılmak için izin istedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sahabeye izin verdi ancak dönüp giderken çağırarak "*Ezanı duyuyor musun?*" şeklinde sordu. O da "Evet" dedi. Bu durum karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.) "İcabet et" buyurdu.⁵⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), bu sahabeye başlangıçta izin vermiş, ancak onun ezanı duyduğunu öğrenince bu izni geri çekerek "Öyleyse icabet et" buyurmuştur. Bu olay, dinî yükümlülüklerde ruhsatın her durumda geçerli olmadığını, zorunluluk hâli ortadan kalktığı anda azimet hükmüne dönüşmesi gerektiğini göstermektedir. Ruhsat, rahatlık, çözüm anlamında 'azimetin karşılığıdır. Başka bir deyişle ruhsat, bir mazeret veya çaresizlikten dolayı şer'î hükmün yerine getirilmesinde mükellefe kolaylık sağlamak üzere haram kılınan şeyden sonraki hafifleme/ rahatlamadır.⁵¹

Istılahta ise ruhsat ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (ö. 571/1176), Nesefî (ö. 710/1310), Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330), İbn Melek (ö. 821/1418) gibi Hanefî İslam hukukçularına göre ruhsat, "haram kılan deliller bulunması ile birlikte mükelleflerin mazeretlerinden dolayı mubah kılınan hükümdür."⁵²

İslâm hukukçularından İmam Şafî (ö. 204/820) ruhsatı "*hükümün mazeret dolay, kanıt, hilafına ve meşakkatten kolaylığa geçerek sabit olmasını*" şekilde tanımlamaktadır.⁵³ Hanbelîler ise "hükümün delile muhalif olarak sabit olmasını" ölçü almıştır.⁵⁴ Ruhsat aslî hükümlerin, Şâri'in mükelleflerden meşakkati ve sıkıntıyı kaldırarak, suhuleti mubah kıldığı istisnai hükümlerdir.⁵⁵ Bazı fıkıh usullüleri, ruhsat bulunan hükümleri azimet,

⁴⁷ el-Kamer 54/32.

⁴⁸ el-Kâria 10/18; en-Nisâ 4/28.

⁴⁹ Atık, "Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi", s.16.

⁵⁰ Müslim, Mesâcid,,s. 255; Nesâî, İmamet, s.50.

⁵¹ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, s.93.

⁵² Muammer Vural, "İslam Hukukunda Ruhsat Sebepleri ve Bazı Ruhsat Örnekleri-I", *BÜİFD*, S. 12 (2018), s.328

⁵³ Kadı Nasruddîn Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Minhâcü'l-Usûl*, (Beyrut, y.y., 1982), C.1, s.120.

⁵⁴ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *Ravzatu'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir fî Usûli'l-Fıkhi alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), C.1, s.173.

⁵⁵ Abdulkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle, *er-Rubasu's-Ser'îyye ve İsbatuba bi'l-Kıyas*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1990), s.42.

bazıları ise ruhsat olup olmamasına bakmadan aslî hükümleri azimet olarak ifade etmişlerdir.⁵⁶

2. Azimet ve Ruhsatta İtidal

İslâm hukuku Müslümanlara rehberlik etmektedir. İslâm âlimleri din düşmanlarının saldırılarına, fitne ve baskılarına karşı Müslümanlara kılavuz olarak yol göstermiş, çözümler üretmiştir. İslâm’a göre yaşamının şartlarından biri fıkıh kurallarına uymaktır. Azimet ve ruhsat İslâm’dır. Azimette amaç karşıdakini öldürmek veya o yolda ölmek değil, dine uygun yaşamak ve yaşamasını sağlamaktır. Bu amaca hangi hüküm (ictihad) uygunsa o kullanılır.⁵⁷ İslâm dini “Allah, kendisine isyan etmenizden hoşlanmadığı gibi, ruhsatını kullanmanızdan hoşlanır.”⁵⁸ hadisi şerifi dengeyi koruma konusunda bir ölçüdür. Seferde kasr-ı salat yapmak ve tam kılmak konusunda rivayetlerde ise İmam Şafî şöyle ifade etmektedir: “İtman ile farzın aslına, kasr ile ruhsata uymuş olurlar”.⁵⁹ Yolculukta kasr ile ilgili herhangi bir görüş farklılığı bulunmamaktadır. “Yeryüzünde sefere çıktığımızda, eğer kâfirlerin size kötülük etmelerinden korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.”⁶⁰ “Yüce Allah seferiden, orucu ve namazın yarısı düşürmüştür.”⁶¹ Ayet ve hadisler de konunun isnadını teşkil etmektedir.

Ruhsat çerçevesinde hareket etmenin hükmü açısından, Şâri, mükellefin meşakkat ve zorluk yaşayacağı durumlarda kolaylığa başvurmasını meşru kılmıştır; bu nedenle kişinin kendini güçlük ve sıkıntıda bırakması uygun değildir. Kolaylık ve genişlik vurgulandığı gibi, ruhsat Allah Teâlâ’nın bir iznidir ve bu izin doğrultusunda kulluk ve ibadet edilebilir. Mükellefin, ruhsatı terk ederek kendisini zorluğa maruz bırakması ise şer’an câiz değildir.⁶²

Allah Resûlü (s.a.v.) dinde yanlış anlamalara sebep olabilecek hususları ve davranışların önünü kesmek amacındadır. Ebu Tu’me rivayet edilen bir hadiste: Abdullah b. Ömer’in (ö. 243/858) yanındaydım; bir adam geldi ve “Ey Abdurrahman’ın babası! Ben yolculukta oruç tutacak gücü kendimde buluyorum/ oruç tutacak kadar güçlüyüm” dedi. Bunun üzerine İbn Ömer; Resûl-i Ekrem (s.a.v) “Kim Allah’ın ruhsatını kabul etmezse, Arafat dağları kadar günah yüklenmiş olur”⁶³ buyurduğunu duydum. Aynı sebeple düşmanla karşılaşma ihtimallerine karşı Müslümanların daha güçlü bulunmalarını sağlamak amacıyla oruçlu olmamaları istenmesine rağmen, oruç tutanların olması üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “Size, Allah’ın kolaylık olsun diye meşru kaldığı ruhsata sarılmak düşer”⁶⁴

⁵⁶ Atar, *Fıkıh Usulü*, s.130.

⁵⁷ Hayrettin Karaman, *Soruşturma (Fıkıh / İctihad)*, (Ankara: Sor Yay., 1988), s.47.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 2, s. 8.

⁵⁹ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s.121.

⁶⁰ en-Nisa 4/101.

⁶¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, ed. Zuhair el-Şaviş, (Riyad: Körfez Ülkeleri Eğitim Arap Bürosu, 1981), C. 2, s. 483, No: 2141.

⁶² Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s. 211.

⁶³ el-Buhârî, *Sahîb-i Buhârî*, 687, no: 1844.

⁶⁴ Beşşar Avad Maruf v.dğr., *el-Müsned el-Cami*, (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1413), C. 5, s.223-3469.

buyurmuştur. Burada ise azimet ve ruhsat arasında hassas bir ölçü vardır ki bu dengeyi sağlamak çok önemlidir.

Ramazan orucunun yolculuk ve sefer/ savaş esnasında tutulmayıp sonradan kazaya bırakılması ve mükellef bakımından kolaylık sağlanması âyet ve hadislerle sarîh delalet ile farz/vacip hükmündedir.⁶⁵ Allah Resûlü azimetini imtiyaz ve ayrıcalıkla ruhsata dönüştürmüştür. Caferî ve Zahirîlerde de seferde oruç tutmak, caiz değildir; tutulursa kazası gerekir.⁶⁶ Allah Resûlü oruç konusundaki uygulamasında ruhsat sürekli emri olmayıp, kasd-ı müekked olarak emredilmiştir. Sonuç olarak burada lafzî bir farklılık vardır.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) yaptıkları ibadetleri az bulan ve ruhbanlığa özenen kendi nefislerine meşakkat ve zorluk çıkaranlara engel olmuştur. Buna örnek olarak Hiz. Peygamber (s.a.v.) Selman ile Ebü'd-Derdâ (r.a.) arasında kardeşlik bağı kurdu. Selman, Ebü'd-Derdâ'yı ziyarete gittiğinde Derdâ'nın eşini perişan bir halde görünce "bu halin ne böyle?" diye sordu. Bunun üzerine kadın: "Kardeşin Ebu'd Derdâ var ya, onun dünya ile hiçbir ilgisi yok" diye cevap verirken Ebü'd-Derdâ geldi, yemek hazırladı ve Selman'a "Buyur sen ye, ben oruçluyum" dedi. Selman: "Sen yemedikçe ben de yemeyeceğim" deyince Ebü'd-Derdâ yemekten yedi. Ebü'd-Derdâ gece olunca birkaç kez uyanmak istese de Selman ona uyumasını söyledi. Gece sonuna doğru Selman "Şimdi kalk!" dedi ve kalkıp namaz kıldılar. Sonra Selman, Ebü'd-Derdâ'ya şöyle söyledi "Şüphesiz senin üzerinde Rabbinin hakkı vardır, nefsinin hakkı vardır, ailenin hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver." Ebü'd-Derdâ, Hiz. Peygambere (s.a.v.) gelip olanları anlattı. Hiz. Peygamber (s.a.v.) "Selman doğru söylemiş" buyurdu.⁶⁷

Yüce Allah bedene fazla yük yükleyip eziyet ve işkence edilmesini sevaba nail olmanın veya kendisine ulaşmanın yolu kılmamıştır. İtidal yani vasat yolu benimseyerek, bedene hak ettiği özeni göstermeyi ve ölçülü davranmayı emretmiştir. Hadiste, "Şüphesiz bedeninin de senin üzerinde hakkı vardır"⁶⁸ buyurulmuştur. Beden ruhun bineğidir, binek ölürse insan, Allah'ın kendisine farz kıldığı görevleri yerine getiremez.⁶⁹

Ameller konusunda haddi aşmak, sınırın dışına çıkmak dinin belirlediği çizgiyi aşmaktır. Allah Teâlâ bu konuda "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri kendinize haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez."⁷⁰ buyurmuştur.

İslâm hukukçuları, bazı durumlarda aslî hüküm ve genel ilkelerden esnek bir şekilde saparak daha dikkatli tedbirler almışlardır. Hiz. Ömer döneminde, bir zanaatkâr, bir kişiyle belirli bir iş yapmak üzere anlaşmış ve iş tamamlandığında ücreti (ecir-i müşterek) alması gerekirken, bu hakkı kötüye kullanarak elindeki malı kaybetmiş veya

⁶⁵ Atik, "Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi", s.122.

⁶⁶ Çalı, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, s.143.

⁶⁷ Buhârî, Savm, s.934, No. 1968.

⁶⁸ el-Buhârî, *Sabîh-i Buhârî*, C.5, s.1995, No: 4903.

⁶⁹ Çalı, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 37.

⁷⁰ el-Mâide 5/87.

zarara uğratmış ve sorumluluk üstlenmemişse, Hz. Ömer, zanaatkârlara tazmin yükümlülüğü getirmiştir. Hz. Ali de insanların ancak bu şekilde ıslah edebileceğini ifade etmiştir.⁷¹ Bu uygulama hem emeğin hem de malın korunmasını amaçlayarak toplumda güven esasına dayalı ekonomik ilişkilerin tesisine katkı sağlamıştır. Böylece zanaatkârların sorumluluk bilinci artmış, haksız kazanç ve ihmalkârlığın önüne geçilmiştir. Ayrıca bu yaklaşım, İslâm hukukunda adalet ve hakkaniyet ilkelerinin ekonomik hayata yansımalarının somut bir örneğini teşkil etmiştir. Hz. Ömer’in Müslüman kadınların azlığından dolayı, Müslüman erkeklerin Yahudi ve Hristiyan kadınlarla evlenmesine izin vermesi ve maslahat olarak müsaade etmesi, Müslüman kadınların çoğalmasıyla bu evlenmeyi kaldırması azimet ve ruhsatta itidale başka bir örnek teşkil etmektedir.⁷²

Azimet ve ruhsatta itidal şu hususlarda önem arz etmektedir: Azimet ve ruhsat arasında bir zıtlık görünse de insanın fitratındaki farklılıktan dolayı bir merhamet vesilesi olduğu ortadadır. Azimet ve ruhsat konusunda tabiiliği kesin olan ihtilafları, belli bir düşünce ile kabul etme, eleştirmeme, ayıplamama mükelleflerin olgunluğunun yerleştiği müessir bir sistem için önlemdir.⁷³ Bireyin gücünü aşan eda/ ifa durumlarında kolaylık ve hafiflemeye gidilmesi zorunludur. Aksi takdirde mükellef bir süre daha dayandıktan sonra güçten düşerek, dini amellerden soğumaya başlayacaktır. Allah katında kulluk ve O’na ibadette karşılaşılabilecek en kötü hal, usanmaktır. İnsan nefsi bıktı mı, artık eski huşuya giremez ve ameller ihtiva ettiği güçlükten dolayı, amel manasından uzaklaşır.⁷⁴ Allah resulü (s.a.v), “Her şeyin bir zindelik, her zindeliğin de bir gevşeklik ve usanma hali vardır.”⁷⁵ buyurarak itidalin önemine işaret etmiştir. Teklifi hükümlerde orta yol, vasat yol, ifrat ve tefrite düşmeden mükellefin gücü dâhilinde getirilen hükümlerdir.⁷⁶

Azimet yapmaya bir özür olursa başka bir seçenek ile yeri ikame edilir. Birey zorluk ve meşakkat halinde iki yol arasında kalması durumunda emredilen teklifi zorluk ve güçlkle yapacak ya da emirlere uymayıp arkasına atacaktır. Hukuk zorluk için değil kolaylık içindir.⁷⁷ İslâm hukuku çağın insanlarını hurafe ve taklitten kurtarmayı, bireyin nefsinin ıslah etmeyi, hırs ve arzularını vazife duygusuna götürmeyi, adaleti korumayı amaçladığına⁷⁸ göre bireylere gerektiğinde ruhsatlardan yararlanabileceği anlayışını da vermek gerekli olacaktır.

⁷¹ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, (İstanbul: MU İFAV Yay., 1990), s. 171-172.

⁷² İsmail Köksal, *Teğayyuru'l-Ahkâm fî Ş-Şeriatil-İslâmiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), s.157.

⁷³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, (İstanbul: MU İFAV Yay., ts.), s.137.

⁷⁴ Çalış, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*, 31.

⁷⁵ Tirmizî, Kıyâmet, 21; Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*, C.2, s.158, 165.

⁷⁶ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s.123.

⁷⁷ Bakara 2/185.

⁷⁸ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s. 123.

Azimet ve ruhsat, İslâm’a davet ve sosyal birlik ve yardımlaşmaya vesile olması açısından da önem arz etmektedir. Peygamber efendimiz “*Biz Kurban etlerinin üç gün dışında yemiyorduk. Peygamber bize ruhsat vererek yiyiniz, azık olarak alınız*” dedi. *Biz yedik ve açıldık.*⁷⁹ Üç gün içinde yiyiniz. Bu azimet değil Allah’ın Resulü ondan yedirilmesini murat etti.⁸⁰ Göçebe fakirler gelince üç günden fazla kurban eti saklanmasını yasaklandı. Ruhsat sadece azık olarak konulması, sadaka için geçerlidir. Bu hüküm olmazsa insan istediği kadar eti saklayabilir. Azimet ve ruhsatta orta yol prensibi bir sistem içi tedbirdir.⁸¹ Misafir gelen fakir insanların gıda ihtiyaçları ve karınları doyurulmalı ki toplumda maddi ve manevi sosyal düzen olsun.

İslâm hukukuna göre, hastanın şifa bulabileceği başka bir çare bulunmaması ve haram bir maddenin kesin olarak şifa vereceğinin bilinmesi hâlinde, söz konusu maddeyle tedavi olunması câiz kabul edilir. Şahsa yönelik özel ruhsatlar gibi görünse de “itibar lafzın umumunadır, sebebin hususiliğine değil” bu hüküm özel şahsa ait olduğuna dair değilse umumileşir. Buna en güzel örnek, Külâb savaşında burnu kesilen Arfece b. Esad (r.a) gümüşten bir burun yaptırmış, fakat burnun koku yapması üzerine Hz. Peygamber altından burun yapmasına müsaade etmiştir.⁸² Yine Abdurrahman b. Avf’a kaşıntı sebebiyle ipek giymesi konusunda ruhsat verilmiştir. Aynı şekilde bit şikâyeti ile gelenlere de ipek giyme ruhsatı verilmiştir.⁸³ İpek kumaşın tıbbi ve soğuğa karşı koruma özelliği ve savaşlarda teknik malzeme olarak kullanılmasından dolayı ruhsat verilmiştir.⁸⁴

Tıbbi faydalarından dolayı ruhsat örneklerinden biri de rukyedir. Allah Resulü zehire karşı, nazara karşı nemle kurduna, şeytan çarpmasına, sıtmaluya, yılan sokmasına karşıda rukye ruhsatı verdi.⁸⁵ Sahabeden birini Hz. Peygamber ile otururken akrep soktu. Bir sahâbî “*Ey Allah’ın Resulü, buna rukye yapayım mı? diye sordu. Sizden kim kardeşine faydalı olabilecekse hemen olsun*” buyurdu.⁸⁶ Allah Resulü (s.a.v.) rukyeye izin verirken ne tam red ne de tam kabul etmiştir. Çünkü rukye batıl inançlara ve hurafelere açık bir kapıdır. Ruhsat, bazı ön şartlara bağlı kılınarak verilmiştir.

Cemaat oluşturmak ve ibadetlerin camilerde cemaat halinde eda edilmesi teşvik edilmiş, özü bulunmadığı halde gelmeyenleri kınamamış olmakla birlikte zorluk ve güçlük hallerinde ruhsat/izin verilmiştir. Yaşlı, hasta, tehlike durumlarında Şâri‘, cemaatle namazın terkinde izin vermiştir. Bu ifrat ve tefrit arasında denge /itidal sağlanmış olmaktadır. İslâm dini mükelleflere iki şey arasında tercih etme gerektiğinde haram olmadığı müddetçe kolay olanı seçip, dinin emir ve hükümlerine uyulmasında itidali

⁷⁹ Beşşar Avad Maruf v.dğr., *el-Müsned el-Cami*, 5/10/625/7982.

⁸⁰ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s. 123.

⁸¹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s.137.

⁸² Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s.189.

⁸³ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s.124.

⁸⁴ Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s.189.

⁸⁵ Atik, “Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi”, s.125.

⁸⁶ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*, (İstanbul: Akçağ, ts.), C.2, s.1725.

tavsiye eder. Ruhsat insan fitratının olgunlaşmasını sağlar. Zira “Meşakkat teysiri cel-beder.”⁸⁷ Darlık vaktinde vüsat gösterilmek lazım gelir.⁸⁸

Sonuç

Mükelleflerin durum ve şartları göz önünde bulundurularak, asli hükümler değişiklik gösterebilir. Azimet ise, tüm kullar için her şart ve durumda geçerli olan, baştan belirlenmiş genel hükümlerdir.⁸⁹ Ruhsat ise istisnai durumlarda geçerli olan cüz’i hükümlere denir. Azimet ve ruhsat tanımlarının ortak yönü, azimetin asli ve temel hüküm olması, ruhsatın ise olağan dışı durumlarda uygulanan kolaylık ve istisnai bir hüküm niteliği taşımasıdır.

Allah Resulü (s.a.v.) bazı zamanlarda kimsenin olmadığı تنها yerlerde ruhsattan istifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) azimetini yani asli hükümlerin yapılmasını tavsiye etmiş, yapmayanları uyarmış, bazı durumlarda ise ruhsatı emretmiş, emre uymayanları asiler diyerek kınamıştır. Allah Resulü olduğu halde seferlerde namazı kasr ederek kılmış ve bunu sadaka diye nitelendirdiği gibi yolcu iken duruma göre orucunu tutmuş ya da kazaya bırakmıştır. Azimet ve ruhsat konusu ele alınırken, mükellefin mevcut durumu göz önünde bulundurularak hüküm verilmesi büyük önem taşır. Azimet ile ruhsat arasında, duruma göre azimetin veya ruhsatın uygulanması, hüküm açısından öncelik ve üstünlük taşır.

Asli hükümler çerçevesinde, azimet mi yoksa ruhsat mı uygulanacağı, kişinin kendi durumunu ve nefsinin doğru değerlendirmesine bağlıdır; ruhsattan faydalanıp faydalanamayacağına kendi kendine karar vermesi uygun olacaktır. Kişilerin durumlarına göre azimete göre davranmak evla iken hatta vacip/ farz iken, diğer durumda ruhsatı seçmesi vacip olmaktadır. Azimet ve ruhsat arasında itidal, dengeyi kurabilmek önem arz etmektedir. İfrat, haddini aşarak, aşırıya kaçmak ve kendini zor duruma sokmak; tefrit ise ilgisiz ve kayıtsız kalmak anlamına gelir. Her iki tutum da bir Müslüman için uygun değildir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bize öğrettiği ve uyguladığı gibi kulluk yapılır. Hiçbir kimse Hz. Peygamberden daha üstün daha dindar olmamaya çalışmamalıdır. Buna gücü yetmez, mümkünde değildir.

Azimetle ibadet edilirken, ruhsat göz ardı edilmemelidir. Dinde muteber olmak asliden sırtını dönmek olur ki bu asla doğru bir davranış değildir. Müslüman ibadet ederken ibadetin hakkını vererek hareket etmeli, aşırıya veya keyfe düşmemelidir. Azimet ve ruhsatın itidal/vasat anlayışı, zorlukların giderilmesinde en kolay ve uygun çözümü seçme ilkesine dayanır. Asli hükümlerin çoğu, mükellefe yüklediği sorumluluklar açısından dikkatli davranmayı ve harama düşmemek için tedbirli olmayı gerektirir.

Azimet ve ruhsat arasında pamuk ipliğine benzeyen ince bir çizgi mevcuttur. Dinî açıdan, bir Müslümanın kendisini zora sokacak, hayatı tehlike doğuracak veya gücü-

⁸⁷ Zeynülâbidîn b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâb ve’n-Nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanife en-Nu’mân*, (Beyrut, y.y., 1994), s. 96.

⁸⁸ Ali Haydar (Küçük), *Şerhu’l Kavâidi’l Fıkhiyye*, (İstanbul, y.y., 1330), s.70.

⁸⁹ Çalış, *İslam’da Kolaylaştırma İlkesi*, s. 83.

nün üstünde bir işe kalkışması uygun bulunmamıştır. İslam dini suhulet/kolaylık dindir. Bu açıdan aşırılıkları yani gücünün üstüne geçmeye çalışmasını bir sapma olarak görmüştür. İfrat ve tefrit ise iki uç nokta olup Yüce Allah'ın emrettiği hükümlerin sınırlarını aşan zıt kutuplardır. İfrat aşırılığı, tefrit ise gevşeklik ve keyfiliği ifade etmektedir. Bu iki uç arasındaki denge, ibadetlerde, davranışlarda ve ahlakta orta yolu tutmak, yani itidal olarak belirtilir.

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde itidalin orta yol/itidal anlamına geldiğini de görmekteyiz. Yüce Allah Bakara Suresi'nde *"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız Resulün de size şahit olması için orta/vasat/mutedil bir ümmet kıldık"* buyurmakta; geçmiş kavimlerin aşırılıklarından söz ederek aynı hatayı bizlerin de yapmaması için uyarmaktadır. Allah Resulü (s.a.v.) Müslümanların sık sık ifrat ve tefrite düşmemeleri konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ayetler de önceki peygamberlerin ve kavimlerin yaşantılarından örnek vererek buradan bir ders çıkarmamızı istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) itidal çizgisinde yaşayarak bize en büyük örnektir.

Allah resulü Kur'an ve hadislerde itidal ile ilgili dünya ve ahiret dengesinin orta çizgide olmasını istemiştir. Müslüman kişinin kendi üzerindeki haklarını ihlal etmemesi gerektiğini belirtmiştir. İfrat ve tefrit halinde olanlar ya aşırıya kaçarak ya da fazla gevşek davranarak dinden uzaklaşabilir; esas olanın ise az ve sürekli bir çaba olduğu belirtilmiştir. Allah Teâlâ'nın bize verdiği ruhsatları kullanmak evladır. İnsanın en büyük makama, Yüce Allah'ın makamına ulaşmanın yolu itidaldır. Ayet ve hadislerde de geçtiği gibi kişinin hem kendi için hem toplum için mutedil davranış sergilemesi önemi açık ve nettir. Bu bakımdan itidalli tutum, toplumda huzur ve güvenin korunması ve görev bilinci taşıyan bireylerin bulunmasıyla sağlanabilir.

Kaynakça

- ABDULKERİM b. Ali b, Muhammed, er-Ruhasu's-Şer'îyye ve isbatuha bi'l-kıyas. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410.
- AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 8. Basım, 1992.
- ATAR, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul: MU İFAV Yayınları, 1988.
- ATİK, Sefa, "Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi", Yüksek Lisans tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2003.
- BEYZÂVÎ, Kadı Nasruddîn Abdullah b. Ömer. *Minhâcü'l-Usûl*. Beyrut: y.y., 1982.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sabîh-i Buhârî*. Beyrut: es-Sultaniyye, 1311.
- BULUT, Hasan, "Kur'an ve Sünnet Perspektifinde Dindarlık Ölçütü Olarak İtidal". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27, sy. 1 (2021): 93-121.
- BULUT, Hasan, *Kur'an'a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrât ve Tefrît*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.

- CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*. İstanbul: Akçağ Yayınları, ts.
- CANDAN, Abdulcelil, *Dinde Aşırılık ve İtidal*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2009.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sıhab Tâcu'l-Luğa ve Sıhabu'l-Arabî*. thk. Ahmed Abdulgafur Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm lî'l-Melâyin, 1407/1978.
- ÇAĞRICI, Mustafa ve Süleyman Uludağ, “İstikamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ablâk*. İstanbul: Dem Yayınları, 10. Basım, 2022.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: MU İFAV Yayınları, 2. Basım, ts.
- ÇALIŞ, Halit, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2018.
- DEBÛSÎ, Ubeydullah b. Ömer b. İsâ, *Takvîmü'l-Edille*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1. Basım, 1421.
- DOKGÖZ, Derviş, “Tasavvuf Düşüncesinde Fıkhî Hükümlerin Uygulanmasında İhtiyata Dayalı Telfik ve Azimet- Ruhsat Anlayışı”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 1 (2021): 61-85.
- DÜZENLİ, Yaşar, *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*. İstanbul: MU İFAV Yayınları, 1. Basım, 2007.
- EL-İSFAHÂNÎ, Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Ahmed Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1992.
- EL-İSFAHÂNÎ, Rağıb, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü Müfredat*, çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- ERDOĞAN, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul: MU İFAV Yayınları, 1990.
- HAYDAR, Ali (Küçük), *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, İstanbul: y.y., 1330.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*. Kahire: y.y., ts.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn, *Ravzatu'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkhi alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.
- İBN NÜCEYM, Zeynülâbîdîn b. İbrahim, *el-Eşbâb ve'n-Nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfe en- Nu'mân*. Beyrut: y.y., 1994.
- KARAMAN, Abdullah, *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2017.
- KARAMAN, Hayrettin, *Soruşturma (Fıkıh / İctihad)*. Ankara: Sor Yayınları, 1988.

KÖKSAL, İsmail, *Teğayyuru'l Ahkam fi Şeriatî'l İslamiyye*. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1. Basım, 2000.

KULUNÇLU, Erdal, “Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri”. *Sayıştay Dergisi*, sy. 71 (2008), 3-21.

MARUF, Beşşar Avad v.dğr, *el-Müsned el-Cami*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1413.

En-NEMLE, Abdulkerîm b. Ali b, Muhammed, *er-Rahasu's-Şer'yye ve İsbatuhâ bi'l-kıyas*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410.

En-NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*. ed. Zuhair el-Şaviş. Riyad: Körfez Ülkeleri Eğitim Arap Bürosu, 1409/1988.

SAĞLAM, İbrahim, “Hadis ve Sünnetin Anlaşılmasında Tedricîliğın Rolü”. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* sy. 19 (Aralık 2024), 331-364.

Es-SAN'ÂNÎ, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl, *Sübülü's-Selam Şerbu Buluğu'l-Meram min Cem'i Edilleti'l Ahkam*. Beyrut: y.y., 3. Basım, 1987.

Es-SİCİSTÂNÎ, Ebu Dâvud Süleyman. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 8. Basım, 1992.

VAR, Mehmet Ali, “Uygulama Yönleriyle Azimet ve Ruhsat”. Yüksek Lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2019.

VURAL, Muammer, “İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat”. Yüksek Lisans tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 1997.

VURAL, Muammer, “İslam Hukukunda Ruhsat Sebepleri ve Bazı Ruhsat Örnekleri-I”, *BÜİFD* sy. 12 (2018), 323-359.

Ez-ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Dâru'l Hidâye, 1306.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ân Hakâiki Gavâmîdi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. Beyrut, y.y., 1407.